

تأفرتانی زانا لهئه ندهلوس

نووسینی: خاتوو سه‌ما نه‌لحه‌ف‌فار

و: به ده دستکارییه وه: ئیمان (ناسک عبدالغفور)

پڙڙنامہ ی رِنگای یه کبون، ژماره (٦٧) ، دووشه‌مه ١٧ / ربیع الاول/ ١٤٢١ ک - ٢٠٠٠/٦/١٩ ز - ٣

ئەوئى لەبارەى دەوروبەرى ئافەرت لەکۆمەلگەى ئەندەلوسدا وبەدریژایى ئەو چەرخە دوورو دريژە و لەکتیبه میژووییهکاندا باسى لیۆه کراوه. لەم باسەشەمدا دەمەوى ئەو ئافەرتە زانایانەى ئەندەلوس بدویم کە باس لەکارە باشەکانیان کراوه.

سەرچاوەکان تەئکید لەوە دەکەن کە ئافرەتانی ئەندەلوس دەورێکی تایبەتیان لەگەشە پێ
سەندنی رۆشنبیری و بەرهو پێش بردنی گۆمەلگە بینیوو.

سەرھەڵدانى بەھرمەندیى ئەو ئافەرتانە، لەشاعیر و مامۆستا و زانا بۆ دوو ھۆى سەرەکی دەگەرپێتەو، یەکەمیان بیئەى سنگ فراوان و پېشکەوتووئەندەلوس و دوومیان بارى سیاسى سەقامگیر و ئەو رێنيسانسەى شارەگەورەکانى ئەندەلوسى گرتبوووەو ەك قورتوبە و ئیشبیلیە و بەلەنسیە و غرناتە و سیراقوستە و رەندەو ناوچە جیاچیاکانى ئەندەلوس ئەویش لەسەدەى ھەشتەمى زاینى و تاسەدەى سیانزەھەم.

ئەو خوشگوزەرانى و سەقامگىرىيەش كەماومىيەكى دىرژيان خاياندبوو، بەپال گەشەسەندى گەورەى كۆمەلایەتى كە دەستى بەئىسلامەو گرتبوو و هیچ وشكى و زیدەرۇيىيەكى تیدا نەخولقاند هانى خەلگەكەى دازانست وەر بگرن و بایەخ بەللا و كرنەو دى بدن و بایەخ بەهونەر بەهەموو جوۆرەكانى و دامەزراندنى قوتابخانەو كتیبخانەى گشتى و تايبەتى بدن و بانگىشت كەرانى زانايان و شاعيران و هونەرمەندان لەرۆژەلەتەو و اتە ولاتانى حىجاز و عىراق و شام... بەلگەش لەسەر ئەو و ئەو دىيە چىنە بەرزەكەى ئەندەلوس هەندى ئافرەتى زانايان لەرۆژەلەتەو هینا بو ئەو دى كور و كچەكانيان فیری زمانەوانى و فىقھ و ئەدەب و عەروز بكەن.

لهو زانایانهی که کتیبی میژووی ئه‌نده‌لوس بۆمان باس ده‌کات زانایه‌کی ئافهرتی ناوداری به‌ئه‌سلّ حیحجازیه به‌ناوی(عابدة المدینة) واته‌ خواپه‌رسته‌که‌ی شاری مه‌دینه‌ی(شاری پیغه‌مبه‌ر صلی الله علیه وسلم) که فیه‌قی و ره‌وان بیژری له‌قورتوبه‌دا خویندبوو و ناوبانگی به‌زمان پاراوی و فیه‌قه‌ دهر‌کردبوو و فه‌رمووده‌ی(ئه‌نه‌سی کورپی مالک)ی سه‌حابی ده‌گیرایه‌وه‌ ئه‌و ئافهرته‌ خواپه‌رست بوو و یه‌که‌یک بوو له‌و که‌نیزه‌کانه‌ی له‌ئه‌میر و پیاوماقولاّن له‌حیحجازه‌و پاش حه‌ج کردن دمیانه‌نّان بۆ ئه‌نده‌لوس و پله‌و پایه‌یه‌کی وایان ده‌ست ده‌که‌وت که ئافهرته‌ ئازاده‌کان هه‌سوودییان پیّ ده‌بردن ئه‌ویش چونکه‌ له‌فیه‌قه‌ و فه‌رمووده‌ و ئه‌ده‌یدا بیژبان ده‌دانه‌وه‌.

(ئيشراق) زانايه كى تربوو كه له قورتوو به دا ناوى دهر كردبوو (ئيشراق) بو ئه نده لوس بانگ كرابوو و له ويدا كچان و كوراني فيرده كرد و ريژيكي زوري لي دهگيرا. (ئيشراق) به شيعر وتنه وه وته فسير كردنى ناسرابوو. ميژوونووس (سولهيمان كورى نه حاج) له بارميه وه ده ئي: عيلمى عه روزم له وه وه وه گرگرت و كتبيى (النوادر)ى (ابن على القالى) و كتبيى (الكامل)ى

(المبرد) م له بهر دهميدا خوښنده وه (خوښندنه وهی کتیب له بهر دهم زانایه کدا واتا که سیک ئیجازه ی خوښندنه وه یان وتنه وهی کتیب له زانایه ک ودر دگرئ نه ویش به وهی که نه و کتیب له بهر دهمی زاناکه بخوښننه وه/ ودر گپ)

(لبنه) زانایه کی تری نه ندلوس بوو و له زمانه وانی و ماتماتیکیدا زانا بوو نه ویش له سهر دهمی (نه لجه که م) ی دووهم و له زانکوی قورتوبه دا درسی دوته وه. نه و زانکویه ش گهره ترین زانکوی نیسلامی بوو که ماتماتیک و فلسفه و پزشکی و فلهک و کیمیا و فقه و نه دهمی تیایدا ده خوښنراو په که م زانکوی زانست له هه موو نه وروپادا.

هر له وکاته دا (روقیه) ی نووسه ری چیروکی شیعی ناوی هه بوو و که پی دوترا (هه ساری دره وشاوه) و که پاش مردنی (نه لجه که م) ی دووهم گه شتیکی به ناو روژه لاتی موسلماناندا کرد و به وپه ری ریزه وه له پایته خته کانی روژه لاتدا پی شوازی لی کرا.

(عائشه کچی نه حمده) ی قورتوبیش هه بوو که خه لیفه ی نه ندلوس (عه بدولر حمان) ی سیهم (عه بدولر حمان نه ناصر) نه و په ری ریزی لی دگر و دانی نابوو به ناسته زانستی به رزه کی و کتیبخانه یه کی تایبه تی خو ی هه بوو که به شتیکی گه ووهی به ده ست و خه تی خو یه وه وینه ی له بهر گرته بوو.

یه کیکیش له و نافرته نه ی به قه دروه ناویان براون (صه فیه ی کچی عه بدوللا) ی نووسه ر که پسپو بوو له له بهر گرته وهی کتیب و که به ده ست و خه تی جوان و دارستن ناوی دهر کردبوو.

کاتیکش (هیشام) بوو به خه لیفه دوا (نه لجه که م) ی دووهمی باوکی نافرته ی به ناوی (نیزام) بوو نه مینداری نه یی کوشکه که نه و نافرته به گویره ی سهرچاوه عه ربه ی و نیسپانییه کان ده ستی بالای بوو له نووسینی به لگه نامه سیاسی و نی داری و خاوه نی ده ست و خه تیکی جوان بوو و نه مه ی به مه نه ه جیکی زانستی ده کرد. نه گهر باسیش له شاری (نیشبیلیه) بکه ی زماریه ک ماموستا و زاناو نه دیبی نافرته دناسین که یه کیکیان مه ریهم کچی یه عقوبی نه نصاریه که له سهر دهمی خیلافه تی (نه له هدی) ی فهرمانر دوا نیشبیله له سه ده ی (۱۱) دا به مالانی نیشبیله ده گه راو کچان و کورانی فی ری ریزمان و نه دهب ده کرد، به سهرهاتی نه م نافرته نه زورو په رش و بلاون و تانیستا هیج لیکنه ویه ک هه موویانی کونه کردو ته وه. (المقری) له کتیبی (نفح الطیب فی نهض الاندلس الرطب) ژماریه کی زوری له و نافرته نه ناوبردوه که تاکه کاریان زانست و فی رکردن و له بهر گرته وهی کتیب بوو هه روه ها ناوی زیاد له (۲۰) سی شاعیری به توانای بردبوو.

نه میر (شه کیب نه سه لان) یس له کتیبی (الحل السندسیه فی الاخبار و الآثار الاندلسیه) دا باسی له ده وری گرنگی نافرته کرد له بلا وکرده وهی روشنیر و گه شه پی سهندنی کومه لگه.

(خوان فیرنی) ی عه ربه ناسیش که ماموستای زمان و نه دهب و میژووی عه ربه ییه له زانکوی به رشه لونه کتیبکی به ناویشانی (موسلمان نه نیسپانییه کان) ی پیش نزیک سی سال بلا وکرده وه کتیبکی تری نووسیوو به ناوی (روشنیری به جی قه رزارباری عه ربه ی نیسپانییه) که سالی ۱۹۸۵ بوو سهر زمانی فهرنسی ودر گپ درابوو. له کو تاییدا ده لیین که س گومانی له ناستی به رزی شارستانی نیسلامی نه ندلوس نییه و له و شارستانییه شدا نافرته بواریکی گه ووهی بوو ره خسا بوو تا به هره کانی بخاته گهر و ناستی خو ی به رز بکاته وه.

سهرچاوه: گو فاری (العربی) کویتی ژماره ۴۸۴ – نازاری ۱۹۹۹.